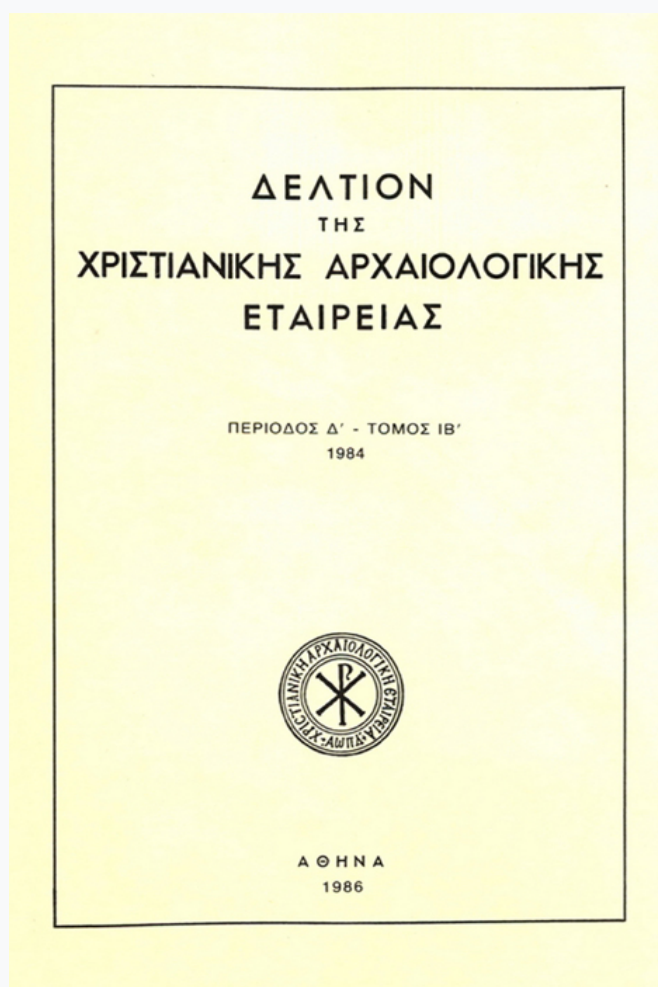

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 12 (1986)

Δελτίον ΧΑΕ 12 (1984), Περίοδος Δ'. Στην εκατονταετηρίδα της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (1884-1984)

Υπογραφές ζωγράφων σε εικόνες της κεντρικής Νάξου

Γεώργιος ΜΑΣΤΟΡΟΠΟΥΛΟΣ

doi: [10.12681/dchae.963](https://doi.org/10.12681/dchae.963)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΣΤΟΡΟΠΟΥΛΟΣ Γ. (1986). Υπογραφές ζωγράφων σε εικόνες της κεντρικής Νάξου. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 12, 473-500. <https://doi.org/10.12681/dchae.963>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Υπογραφές ζωγράφων σε εικόνες της κεντρικής
Νάξου

Γεώργιος ΜΑΣΤΟΡΟΠΟΥΛΟΣ

Δελτίον ΧΑΕ 12 (1984), Περίοδος Δ'. Στην εκατονταετηρίδα
της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (1884-1984)•
Σελ. 473-500

ΑΘΗΝΑ 1986

ΥΠΟΓΡΑΦΕΣ ΖΩΓΡΑΦΩΝ ΣΕ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΝΑΞΟΥ

Τό θέρος τοῦ 1963 ἔγινε καταγραφή μερικῶν ναξιακῶν φορητῶν εἰκόνων¹, ἀπό τίς ὁποῖες τίς σημαντικότερες δημοσίευσε ὁ καθηγητής Ν. Δρανδάκης². Τό φθινόπωρο τοῦ 1976 διενεργήθηκε, μέ ἐντολή τῆς 1ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, ἔλεγχος τῶν καταγεγραμμένων αὐτῶν ἔργων, πού στή συνέχεια ἐξελίχθηκε σέ συστηματική καταγραφή καί φωτογράφιση ὅλων τῶν εἰκόνων τοῦ νησιοῦ³. Ἡ ἔρευνα αὐτή δυστυχῶς διακόπηκε γιά νά συνεχιστεῖ ὁμαλά σέ νησιά τῶν νοτιοδυτικῶν Κυκλάδων πού δέν ὑπάγονται ἐκκλησιαστικά στήν Ἱ. Μητρόπολη Παροναξίας.

Παρακάτω σημειώνονται τριάντα πέντε εἰκόνες τῶν περιοχῶν Σαγκρίου, Δρυμαλίας (Τραγαίας) καί Ἀπειράνθου τῆς κεντρικῆς Νάξου, στίς ὁποῖες, ἐκτός ἀπό μιά-δύο ἐξαιρέσεις, ἔχει διασωθεῖ τό ὄνομα τοῦ ζωγράφου. Οἱ εἰκόνες αὐτές τοποθετοῦνται στήν ἐποχή τῆς «τουρκοκρατίας» καί κυρίως στό 18ο αἰ. Οἱ παλιότερες, τῶν μέσων καί τοῦ 6' μισοῦ τοῦ 17ου αἰ., ἀνήκουν σέ κρητικούς ζωγράφους, μερικοί ἀπό τούς ὁποίους (ὅπως γιά παράδειγμα ὁ Βίκτωρ) πέρασαν πιθανόν ἀπό τή Νάξο ὡς πρόσφυγες τοῦ βενετοτουρκικοῦ πολέμου. Μέχρι τήν ἐποχή αὐτή οἱ ναξιακές –καί γενικότερα οἱ κυκλαδικές– εἰκόνες παραγγέλλονταν στά φημισμένα κρητικά ἐργαστήρια⁴. Μόλις τό α' μισό τοῦ 18ου αἰ., μετά δηλαδή τήν καλλιτεχνική διάλυση τῆς Κρήτης, ἐμφανίζονται στό νησί καί ντόπιοι ζωγράφοι⁵ πού, ὅπως εἶναι

1. Σέ ὅλο τό νησί καταγράφηκαν 272 εἰκόνες (οἱ 89 στήν κεντρική Νάξο).

2. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, πίν. 501 β-512, σ. 423-430.

3. Στήν κεντρική Νάξο καταγράφηκαν τό 1976 413 εἰκόνες καί 131 ἀντικείμενα μέ ζωγραφική-εἰκονιστική διακόσμηση.

4. Οἱ σχέσεις τῆς (βενετοκρατούμενης) Νάξου μέ τήν Κρήτη ἦταν ἀρκετά στενές. Ἀπό τίς σημαντικότερες κρητικές εἰκόνες ξεχωρίζουν δύο τοῦ Ἀγγέλου (α' μισό 15ου αἰ.) πού βρίσκονται στόν Προφήτη Ἡλία Χώρας (δ.π., πίν. 511, σ. 428). Χρ. Μπαλτογιάννη, Εἰκόνες μέ σκηνές ἀπό τό βίο τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνας, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τ. ΙΑ', (1983), σ. 85). Ὅπως πληροφοροῦμαστε ἀπό ἕνα συμφωνητικό τοῦ 1481 ὁ Χανιώτης μαθητής τοῦ Ἰωάννου Ἀκοτάντου Ἀντώνιος Παπαδόπουλος ἐτοιμάζεται νά ταξιδέψει γιά δουλειά στή Νάξο (Μ. Cattapan, Nuovi elenchi e documenti dei pittori in Creta dal 1300 al 1500, Θησαυρίσματα 9 (1972) σ. 231). Σχετικά μέ τίς κρητικές εἰκόνες τῶν Κυκλάδων γράφει τό 1698 τῆ ἐξῆς ὁ μισιονάριος P. Sauger πού ἔζησε ἀρκετά χρόνια στή Νάξο: «Περί δέ τῆς ζωγραφικῆς, λυπεῖται τις βλέπων τήν φιλοκαλίαν των (τῶν Ὀρθοδόξων Αἰγαιοπελαγιτῶν καί μάλιστα τῶν Ναξίων)» ἡ ἔλεεινότερα ρυπαρογραφία θεωρεῖται παρ' αὐτοῖς θαυμασία, τοῦτο δέ διότι οὐδεὶς δύναται νά ζωγραφίσῃ κάλλιον. Οἱ Κρήτες ζωγράφοι φημίζονται, αἱ εἰκόνες των ὁμῶς εἰσὶν ἔλεειναί». (P. Sauger, Ἡ παρούσα κατάστασις τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, 1698, μετάφρ. Ἀλ. Καράλη, Σύρος 1879, σ. 15).

5. Ντόπιοι ζωγράφοι ἐμφανίζονται αὐτή τήν ἐποχή καί σέ ἄλλα νησιά τῶν Κυκλάδων (βλ. Φ. Πιομπίνος, Ἑλληνες ἀγιογράφοι μέχρι τό 1821 (6' ἐκδ.), Ἀθήνα 1984, σ. 450-451). Τό φαινόμενο εἶναι γενικότερο (Μ. Χατζηδάκης, Πνευματικός βίος καί πολιτισμός 1669-1821.

φυσικό, στηρίζονται στά διδάγματα καί τήν πείρα τῆς κρητικῆς τέχνης, ἄμεσα προσιτῆς μέσω τῶν πολλῶν καί λαμπρῶν εἰκόνων πού ὑπῆρχαν ἤδη σέ πολλούς ναούς, κυρίως τῆς Χώρας⁶. Δέν ἔχει πάντως διερευνηθεῖ ἡ ἀφετηρία τῆς ἐπίδοσής τους στήν εἰκονογραφία, ἀφοῦ δέν ἀναφέρεται μόνιμη ἐγκατάσταση καί δραστηριότητα στή Νάξο κρητικῶν ἀγιογράφων ὅπως, γιά παράδειγμα, στίς δυτικές Κυκλάδες (Μῆλος), ὅπου στά μέσα τοῦ 17ου αἰ. δημιούργησε ἀξιόλογο ἐργαστήριο ὁ Ἑμμανουήλ Σκορδίλης. Σέ μιὰ ἐποχή πού ἡ διασπορά τοῦ καλλιτεχνικοῦ δυναμικοῦ τῆς κρητικῆς σχολῆς ἔχει πιά ἀναπόφευκτα ἐπιφέρει ραγδαία πτώση τοῦ ποιητικοῦ ἐπιπέδου, οἱ δυό-τρεῖς ναξιῶτες ἀγιογράφοι, ἀπομονωμένοι στό νησί τους, χωρίς δυνατότητα ἀνανέωσης, δουλεύουν εὐσυνείδητα γιά νά καλύψουν τίς τοπικές ἀνάγκες ἀκολουθώντας πιστά τίς παραδοσιακές φόρμες. Δέ θά φθάσουν ὁμως στήν ποιότητα τῶν κρητικῶν προτύπων οὔτε θά ξεπεράσουν τά ὅρια τοῦ νησιοῦ. Ἡ παραγωγή τους εἶναι σχετικά περιορισμένη. Ἀνάλογα πάντως μέ τό στενό περιβάλλον στό ὁποῖο κινοῦνται, πολλά ἔργα δέν εἶναι ἀνάξια λόγου γιά τήν ἐποχή τους. Γενικά διακρίνονται γιά τόν ἔντονα συντηρητικό χαρακτήρα χωρίς πάντως νά λείπουν τελείως (ἔμμεσες) δυτικές ἐπιδράσεις. Ἀργότερα, μέχρι καί τό 6' μισό τοῦ 19ου αἰ., ἐμφανίζονται πάλι κρητικοί καλλιτέχνες, πού λίγο πολύ ἔχουν ἀκολουθήσει πιά ἄλλους δρόμους· ἐπαναλαμβάνουν βέβαια στερεότυπα τό βαρύγδουπο πατριδωνυμικό τους πού παλιότερα ἀποτελοῦσε ἐγγύηση, θά λέγαμε, γιά τήν ποιότητα ἐνός ἔργου.

Στή συνέχεια γίνεται μιὰ σύντομη παρουσίαση ἐνυπόγραφων εἰκόνων πού χρονολογοῦνται μέχρι τό 1821, χωρίς ἐπέκταση σέ ἀναλυτικές συσχετίσεις μέ ἀνυπόγραφα ἔργα σέ μερικά ἀπό τά ὁποῖα θά μπορούσε ἀνεπιφύλακτα νά ταυτιστεῖ ὁ ζωγράφος. Τά περιγραφικά στοιχεῖα περιορίζονται βασικά στόν εἰκονογραφικό τύπο καί, κυρίως, στήν ὑπογραφή τοῦ καλλιτέχνη. Τά σχέδια τῶν ἐπιγραφῶν, ἐκτός ἐξαιρέσεων, προέρχονται ἀπό τίς σημειώσεις τῆς καταγραφῆς τοῦ 1976.

Οἱ περισσότερες ἀπό τίς εἰκόνες παρουσιάζονται ἐδῶ γιά πρώτη φορά, ἐνῶ ἀναφέρονται καλλιτέχνες γιά τοὺς ὁποίους οἱ γνώσεις μας εἶναι ἐλάχιστες.

⁶ Ἡ τέχνη, ΙστΕΕ ΙΑ', Ἀθήνα 1975, σ. 260). Ἀπό τή Νάξο πρέπει νά ἦταν καί οἱ ἀγιογράφοι: α) Ἀναστάσιος Σκαρέτζος, ἀρχές 18ου αἰ. (Πιομπίνος, ὁ.π., σ. 354), β) Γαβριήλ ἱερομόναχος «Ναξιαῖος» πού ἐργάζεται τό α' μισό τοῦ 18ου αἰ. στήν πόλη, ξεκομμένος ἀπό τήν κρητική παράδοση (ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 15), γ) Φρατζέσκος Γαϊτάνος πού συναντᾶται τό 6' μισό τοῦ 18ου αἰ. στή Χώρα Νάξου (Πιομπίνος, ὁ.π., σ. 70) καί τή Σμύρνη (Χατζηδάκης, ὁ.π., σ. 262).

6. Χαρακτηριστική –γιά παράδειγμα– εἶναι ἡ Θεοτόκος ἐνθρονη, Βρεφοκρατοῦσα, μέ τέσσερις προφῆτες στίς γωνίες τοῦ θρόνου, τοῦ Ναξιῶτη ἀγιογράφου Νικολάου Ἰσπανοῦ τοῦ «Σκευοφύλακος» (1731), στήν ὁποία ἐπαναλαμβάνεται πιστά τύπος γνωστός στή Νάξο (ΑΔ, ὁ.π., πίν. 508α καί ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, πίν. 498, σ. 482) ἀπό τό Βίκτορα.

Ἀταύτιστος

Σέ εἰκόνα τῆς Ψηλαφήσεως τοῦ Θωμᾶ⁷ (διαστ. 0,37×0,27 μ.), στή σειρά τοῦ δωδεκαόρτου τοῦ τέμπλου τῆς μονῆς Σταυροῦ Σαγκρίου, διακρίνεται ἡ ἐπιγραφή:

1745

Φλορέντζου χείρ
τῆς δ. μαλίας

1745 / [Φλορέντζου] χείρ[/] τοῦ⁸ Δρυμαλίας.

Τό ὄνομα τοῦ ζωγράφου καλύπτεται ἀπό μεταγενέστερη τοπική ἐπιχρωμάτωση. Ἵσως ταυτίζεται μέ τόν Πρωτονοτάριο Δρυμαλίας πού θά δοῦμε παρακάτω. Σύνθεση παραδοσιακή μέ ἀδρή ἐκτέλεση.

Ἀδημοσίευτη.

Βάλδης Γεώργιος

Κρητικός ζωγράφος πού ὑπογράφει δύο θωράκια στό τέμπλο τῆς κατεδαφισμένης σήμερα μονῆς Ταξιάρχη Σαγκρίου.

α) Χριστός «ἡ Ἀμπελος» (διαστ. 1,05×0,63 μ.). Οἱ ἀπόστολοι κάθονται στούς δλαστούς τῆς ἀμπέλου μοιρασμένοι σέ δύο ὁμάδες· γυρίζουν πρὸς τὸ Χριστό πού εἰκονίζεται μετωπικός στόν ἄξονα τῆς σύνθεσης.

Χεῖρ Γεωργίου Βάλδης κρητός ᾱ.ῶ.δ'
Αἰεξόδων Μιχαήλ σκουλουδάκη

Χε(ι)ρ Γεωργίου Βάλδης Κρητός ᾱ.ῶ.δ (=1804) / Δι' ἐξόδων Μιχαήλ Σκουλουδάκη⁹.

Τό ὄνομα τοῦ δωρητῆ διαβάζεται καθαρότερα σέ ἄλλο θωράκιο τοῦ ἴδιου τέμπλου .

Ἀδημοσίευτη.

β) Μιχαήλ καί Γαβριήλ οἱ Ἀρχάγγελοι (διαστ. 1,05×0,85 μ.). Εἰκονίζονται ὁλόσωμοι, μετωπικοί. Δωρητής εἶναι πάλι ὁ Μιχ. Σκουλουδάκης. Τά γράμματα ἐδῶ εἶναι κεφαλαῖα.

7. Ὁ δεξιὸς ὄμιλος τῶν μαθητῶν συναντᾶται, μέ τὴν ἴδια ἀκριδῶς σχεδίαση, σέ εἰκόνα τῆς Μεσοπεντηκοστῆς τοῦ Σκευοφύλακος Ἰσπανοῦ (1740), πού βρίσκεται στό ἴδιο δωδεκάορτο (βλ. σ..)

8. ... Ἀρχιμανδρίτου(;) Δρυμαλίας.

9. Τό ἐπώνυμο αὐτοῦ συναντᾶται στή Νάξο τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 17ο αἰ. (Β. Σφυρόερας, Γάμοι καί διαζύγια στή Νάξο τόν ΙΖ' καί ΙΗ' αἰ., Κυκλαδικὰ Α' (1956), τευχ. ε', σ. 271).

ΒΑΛΒΗ ΚΡΗΤΟΣ Δ.Ω.Φ

ΗΙΧΑΗ ΞΘΠΘΑΨΗ

[Χεῖρ Γεωργίου] Βάλβη Κρητὸς α.ω.δ. (=1804) / [Δι' ἐξόδων] Μιχαήλ Σ/κουλουδάκη.

Ἄλλες εἰκόνες τοῦ Γ. Βάλβη βρίσκονται στό δεσποτικό θρόνο τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ Νάξου (1801)¹⁰, στό δημόθυρο τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας στήν «Ἐδριακή» Χώρας Νάξου (1809)¹¹, σέ ἐξωκλήσι στήν Ἀγία Νάξου¹², στή μονή Χρυσοστόμου (1815)¹³, καθώς καί στήν οἰκία Λύδη στή Σίκινο (ἀδημοσίευτη).

Ἀδημοσίευτη.

Βίκτωρ

Ὁ μέγας κρητικός ζωγράφος¹⁴ ὑπογράφει δύο ἀπό τά τρία ἔργα του, πού βρίσκονται στή σειρά τῶν δεσποτικῶν εἰκόνων τοῦ ναοῦ Ταξιάρχη Σαγκρίου (τέμπλο κατεδαφισμένης μονῆς).

α) Μιχαήλ Ἀρχιστράτηγος (διαστ. 0,94×0,69 μ.). Εἰκονίζεται ὡς ψυχοπομπὸς νά καταπατεῖ γυμνὸ νέο πού ξεψυχᾷ πεσμένος ἀνάσκελα στό ἔδαφος¹⁵. Μνημειῶδες παράστημα καί σοφά ζυγισμένες ἀντικινήσεις συνδυάζονται μέ πλαστική αἴσθηση καί χρωματικό πλοῦτο. Τά ἀναγεννησιακά στοιχεῖα εἶναι ἔντονα. Ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρει καί τό ὄνομα τοῦ κτίτορα τῆς μονῆς Ταξιάρχη.

10. Ν. Κεφαλληνιάδης, Ἀγιογράφοι στή Νάξο, 16ος-20ος αἰ. Ἀνάτυπο ἀπό τὴν ἐφημ. Κυκλαδικόν Φῶς, Ἀθῆναι 1980, σ. 11.

11. Κεφαλληνιάδης, ὁ.π.

12. Κεφαλληνιάδης, ὁ.π.

13. Πληροφορία κ. Χρ. Μπαλτογιάννη.

14. Γιά τό Βίκτωρα βλ. κυρίως Ἀ. Ξυγγόπουλος, Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἀλωσιν, Ἀθῆναι 1957, σ. 209 κ.ἑ. Μ. Chatzidakis, Icônes de Saint-Georges des Grecs et de la collection de l'Institut, Βενετία 1962, σ. 146-147. Μ. Καζανάκη, Οἱ ζωγράφοι τοῦ Χάνδακα τὸν ΙΖ' αἰ., Θησαυρίσματα 18 (1981), σ. 190-191. Π. Βοκοτόπουλος, Τό λάβαρο τοῦ Φρ. Μοροζίνι, Θησαυρίσματα 18 (1981), σ. 273-275.

15. Σέ μεγάλη ἀσυμμοκείμενη (ἀπὸ τό 1787) εἰκόνα τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, ἴδιων διαστάσεων, πού βρίσκεται στό τέμπλο τοῦ Ταξιάρχη Κεραμοῦ Νάξου, ἐπαναλαμβάνεται ἀκριβῶς ἡ κίνηση. Προφανῶς ἔχει χρησιμοποιηθεῖ τό ἴδιο ἀντίδοιο. Ἴσως νά ἀποδειχθεῖ ὅτι καί ἡ εἰκόνα αὐτὴ εἶναι ἔργο τοῦ Βίκτωρος (τό πρόσωπο εἶναι ἐπιζωγραφισμένο). Ἡ κίνηση αὐτὴ, καί ἡ ὅλη ἔκφραση, συναντᾶται καί στήν πόρτα τῆς πρόθεσης τῆς Καταπολιανῆς Πάρου τοῦ 1666 (Ἀ.Κ. Ὁρλάνδος, ΑΒΜΕ Ι' (1964), πίν. 35), ἔργο ἴσως τοῦ Βίκτωρος, καθώς καί σέ ἄλλη ἀνέκδοτη στὸν Ἅγιο Δημήτριο Χώρας Νάξου (φωτογρ. στό ἀρχεῖο τῆς 2ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Αρχαιοτήτων).

ΑΨΗΓΙΣΤΑΥΛΟΥΞΘΥΣΕΡΑΥΜ
 ΙΕΡΜΩΝΑΧΧ ΤΑΥΡΑΚΑΝΚΚΤΩ ΧΑΨ ΒΙΚΤΟΡΞ
 ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΜΟΝΗΣ ΤΑΥΤΗΣ.

Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θ(εο)ῦ Σεραφῦμ / ἱερομονάχου Σταυρακάν¹⁶
 κ(αί) κπιτόρου / τῆς Ἀγίας Μονῆς ταύτης / χεῖρ Βίκτωρος [αχ]ξ' (=1660).

Ν. Ζίας, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, πίν. 573β-γ, σ. 615 (δέ σημειώνεται ἡ χρονολογία).

6) Χριστός ἔνθρονος Μέγας Ἀρχιερεὺς (διαστ. 0,93×0,63 μ.). Χαρακτῆρες αὐστηροί. Ὁ ζωγράφος ἐπαναλαμβάνει τὸν τύπο καὶ σέ ἄλλες εἰκόνες¹⁷.

ΧΑΨ ΒΙΚΤΟΡΞ

Χεῖρ Βίκτωρος

Ν. Δρανδάκης, ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, πίν. 512α-β, σ. 428. Ζίας, ὅ.π., πίν. 573α, σ. 615).

Στὶς ἐνυπόγραφες εἰκόνες τοῦ Βίκτωρος¹⁸ θά μπορούσαμε νά προσθέσουμε καὶ τὴν παρακάτω, γιὰ τὴν ὁποία ὅμως ὑπάρχουν μόνον ἔμμεσες πληροφορίες.

γ) Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα «Ἡ Γλυγοροπάκουσα» (διαστ. 0,60×0,45

16. Σέ ἔγγραφο τοῦ 1673 ὑπογράφεται καὶ ὁ γραφεὺς Σεραφεῖμ ἱερομόναχος Σταύρακα καὶ ὁ (μᾶλλον ὁ καὶ) χωρεπίσκοπος (Ἀ. Κατσουρός, Οἱ Τοῦρκοι τῆς Νάξου, ΕΕΚΜ Θ' (1973), σ. 170), πού πιθανότατα ταυτίζεται μέ τό δωρητὴ τῆς εἰκόνας.

17. Ν. Μουτσόπουλος, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας, 1956, εἰκ. 45, σ. 82. Ὁρλάνδος, ὅ.π., πίν. 41, σ. 81.

18. Κατάλογο ἐνυπόγραφων ἔργων τοῦ Βίκτωρος βλ. L. Μirković, Πειραγμένα Θ' Βυζ. Συνεδρίου Θεσσαλονίκης, Ἀθῆναι 1955, σ. 324. Τά γνωστά σήμερα ἔργα τοῦ ὑπερβαίνουν τὰ ἑβδομήντα (Μ. Χατζηδάκης, ἸστΕΕ Ι', σ. 434). Στὶς Κυκλάδες εἶναι γνωστές δύο ἄλλες εἰκόνες, μιά τοῦ 1664 στὴ Σαντορίνη (Ν. Ἀλιπράντης, Οἱ ἀγιογράφοι τῆς Σαντορίνης (ἀνάτυπο ἀπὸ τό βιβλίον «Σαντορίνη» τοῦ Μ. Δανέζη, 1970), σ. 169-170) καὶ μιά τοῦ 1666 στὴν Πάρο (Ὁρλάνδος, ὅ.π., πίν. 41, σ. 81). Στὴ Νάξο, ἐκτός ἀπὸ τό Σαγκρί, ἔχουν ἐπισημανθεῖ δύο ἐνυπόγραφα ἔργα σέ ναοὺς τῆς Χώρας (Ν. Ζίας, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, πίν. 498-499, σ. 482) καὶ ἓνα τρίτο σέ σπῖτι, ἐπίσης στὴ Χώρα, μέ χρονολογία 1682 (πληροφορία Στ. καὶ Χρ. Μπαλτογιάννη).

μ.). Τὴν εἰκόνα αὐτὴ εἶχε δεῖ πρὶν 77 χρόνια ὁ Ἀδαμάντιος Ἀδαμαντίου στὸν πύργο τοῦ Παλαιολόγου στὸ Σαγκρί¹⁹. Σύμφωνα μέ ἀνέκδοτες σημειώσεις του «...πρόσωπον εὐρύ, ρίς γρυπὴ, ὀφθαλμοὶ μεγάλοι βλέποντες πανταχοῦ, χεῖλη κόκκινα. Ὁ λαϊμός ἀπὸ τοῦ προσώπου χωρίζεται διὰ μελανῆς γραμμῆς...». Κάτω δεξιὰ μέ μικρὰ γράμματα:

Μνήσθητι Δέσπ/υνα τοῦ δούλου σου Στεφάνου Παλαιολόγου Σ.Ρ.Ν./ Τ.Φ.

Πίσω: *Αὕτη ἰκόν, ἐξωγραφῆσθη ὑπὸ τοῦ Πανοσιοτάτου ἱερομονάχου²⁰ / Βίκτωρος εἰς ἔτει 1632. Ἐξαναεώθη εἰς ἔτει 1828 / μηνῆ: νοεμβρί(ω) 6 δι' ἐξώδου τοῦ κυρί(ου) Στεφάνου / Παλαιολόγου εἰς μνημόσυνον αἰώνηον.*

Ἡ χρονολογία 1632 εἶναι ἀμφίβολη, ἀφοῦ ὡς γνωστόν ἡ δραστηριότητα τοῦ Βίκτωρος ἐκτείνεται ἀπὸ τὰ μέσα μέχρι τὸ τέλος τοῦ 17ου αἰ.

Βλαστός Παρθένιος

Ἡ ὑπογραφή τοῦ ἐλάχιστου γνωστοῦ αὐτοῦ ζωγράφου διαβάζεται μέ μεγάλη δυσκολία στὴν πόρτα τῆς πρόθεσης τοῦ δόρειου κλίτους τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Θεοσκεπαστης - Ἀγίου Σπυρίδωνος Χαλκίου. Ὁ Παρθένιος, πού ὑπογράφεται ὡς «ἱεροδιάκονος», ἀνήκει πιθανότατα, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι ζωγράφοι²¹, στὴ γνωστὴ κρητικὴ οἰκογένεια τῶν Βλαστών. Μέχρι πρό τινος γνωρίζαμε μόνον ἓνα ἔργο του, μεταγενέστερο τοῦ ναξιακοῦ, πού βρίσκεται στὸ ναὸ τῆς Εὐαγγελίστριας Ἀντιπάρου²² (χρονολ. 1660). Ἡ πόρτα (διαστ. 1,87×0,53 μ.) εἶναι δίζωνη· ψηλὰ εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος Ὁδηγήτρια σὲ αὐστηρὸ τύπο, ἐνῶ στὸ κάτω μέρος τοποθετεῖται μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα νεκρικὴ σύνθεση, στὴν ὁποία παρατηροῦνται ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν κρητικὴ ποίηση τῆς ἐποχῆς (ἀπὸ τὴν Ἐρωφίλη τοῦ Γεωργίου Χορτάτζη).

ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΟΡΤΑΝ ΤΗΣ ΠΡΟΘΕΣΗΣ ΤΟΥ ΔΟΡΕΙΟΥ ΚΛΙΤΟΥΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΘΕΟΣΚΕΠΑΣΤΗΣ

*Ἐτελ[ι]ώθ[η] τὸ [π]αρ(όν) ὑπ' ἀν[αξ]ία χιρ[ι] ἐμοῦ [Π]αρ[θ]ενίου [ιε]ρο-
διακόν[ου] τοῦ Βλαστοῦ [..]ΚΙΤΑ.*

Σὲ ἄλλη ἐπιγραφή ἀναγράφεται ὡς δωρητὴς τῆς εἰκόνας ὁ ἱερεὺς Ἀντώνιος Σπανός.

Γ. Σ. Μαστορόπουλος, Μία ναξιακὴ εἰκόνα μέ ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν κρητικὴ ποίηση, ΕΕΚΜ ΙΑ' (1979-1981), σ. 507-558.

19. Σύμφωνα μέ πληροφορίες ἡ εἰκόνα βρισκόταν μέχρι τὴν Κατοχὴ στὸν πύργο.

20. Σὲ ἔγγραφο τοῦ 1653 (Καζανάκη, ὁ.π., σ. 190) ὁ Βίκτωρ ἀποκαλεῖται «πατέρας».

21. Πιομπίνος, ὁ.π., σ. 63-64.

22. Ν. Δρανδάκης, Εἰκόνες κρητικῆς τέχνης εἰς Ἀντίπαρον (ἀνάτυπο), Κρητικὴ Πρωτο-
χρονιά Γ' (1963), σ. 67.

Ίσπανός Νικόλαος ἢ «Σκευοφύλαξ»

Ἡ παλιά λευϊτική οἰκογένεια τῶν Σπανῶν ἢ Ἰσπανῶν²³ ἀπὸ τῆ Δρυμαλία (Τραγαία) ἔδωσε τό σπουδαιότερο ναξιῶτη ἀγιογράφο, τόν ἱερέα Νικόλαο, γνωστό ὡς «Σκευοφύλακα». Μαζί μέ τόν ὁμώνυμο καί ὁμότεχνο ἀλλά μεταγενέστερο Νικόλαο Ἰσπανό κυριαρχεῖ στὸν καλλιτεχνικὸ χῶρο τοῦ νησιοῦ γιὰ ἓνα μεγάλο διάστημα τοῦ 18ου αἰ. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ (κυρίως τό δ' καί γ' τέταρτο τοῦ αἰῶνα) δέν ἐμφανίζονται στήν περιοχὴ, ὅπως συμβαίνει ἀργότερα, ἔργα κρητικῶν ζωγράφων. Ὁ Σκευοφύλαξ ἐργάζεται εὐσυνείδητα ἀκολουθώντας τοὺς χαρακτῆρες τῆς κρητικῆς ζωγραφικῆς. Προτιμᾷ τὰ αὐστηρά παραδοσιακὰ σχήματα χωρὶς νὰ ἀποφεύγει κάποτε λεπτομέρειες πού προέρχονται ἀπὸ ἔμμεσες δυτικὲς ἐπιδράσεις. Εἶναι ἄνθρωπος πνευματικὸς καί σχετικὰ λόγιος γιὰ τὴν ἐποχὴ του· μερικές ἀπὸ τίς ἐπιγραφές τῶν εἰκόνων ἀποδίδονται, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ἔμμετρα, ἐνῶ ἄλλοι ὑπογράφεται καί ὡς πολλὰ ἀμαρτωλὸς ἢ ὡς ἱερεὺς ἀνάξιος καί γραφεὺς ἐλάχιστος. Παράλληλα μέ τὴν ἐπίδοσή του στὶς φορητὲς εἰκόνες δοκίμασε, σέ μιὰ τουλάχιστον περίπτωση, καί τὴ ζωγραφικὴ στὸν τοῖχο²⁴ σέ ἐποχὴ πού ἡ τοιχογραφία ἦταν οὐσιαστικὰ ἀγνοημένη στὴ Νάξο.

Μέχρι τώρα εἶναι γνωστά πέντε ἐνυπόγραφα φορητὰ ἔργα τοῦ Σκευοφύλακος: 1) Θεοτόκος ἔνθρονη, Βρεφοκρατούσα καί τέσσερις στηθαῖοι προφῆτες, στό τέμπλο τῆς Ἀγίας Θεοδοσίας Χώρας (1731)²⁵, 2) Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα στό τέμπλο τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἀγίου Ἰωάννου Προδρόμου Ἀγερσανίου (1733)²⁶, 3) Ἀπόστολοι Πέτρος καί Παῦλος σέ θωράκιο τοῦ τέμπλου τοῦ ἰδίου μοναστηριακοῦ ναοῦ (1733)²⁷, 4) Ἀρχάγγελος Μιχαήλ στὴν πόρτα τῆς πρόθεσης τοῦ ἰδίου ἐπίσης καθολικοῦ (ἀχρονολ.)²⁸ καί 5) Ἀγία Παρασκευὴ καί Πρόδρομος στό δημόθυρο τῆς Ἀγίας Παρα-

23. Στὶς ναξιακὲς πηγές ἀναφέρεται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ. (Π. Ζερλέντης, Γράμματα Φράγκων Δουκῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ΒΖ XIII (1904), σ. 3. Κ. Σάθας, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη, 3, σ. 548 κ.ἀ.). Σέ ἔγγραφο τοῦ 1737 ὑπογράφεται καί ὁ παπα-Νικόλαος Ἰσπανός (Σφυρόερας, ὁ.π., σ. 20).

24. Πρόκειται γιὰ μονωμένη μορφή ὁλόσωμου ἱεράρχη στὸν τοῖχο τῆς πρόθεσης τοῦ Ἀγίου Νικολάου στὰ Μονάτια Τραγαίας. Ἡ ὑπογραφή τοῦ ζωγράφου-δωρητῆ εἶναι ἐκτεταμένη καί ἔμμετρο: Α Ψ Λ Ϛ' (= 1736) / Σκευοφύλακος / γραφέως / Ἰσπανοῦ τοῦ Ἱερέως / καὶ Καλῆς τῆς / πρεσβυτέρας μνήσθητι Χ(ριστ)ῆ / Σ(ωτ)ήρ μου / πρεσβειῶν τοῦ Ἱεράρχου (Κ. Καλοκύρης, Ἔρευνα χριστιανικῶν μνημείων εἰς τὰς νήσους Νάξον, Ἀμοργὸν καί Λέσβον, ΠΑΕ 1960, σ. 265 καί ΕΕΘΣΠΑ ΙΔ' (1963), σ. 495).

25. Ν. Δρανδάκης, ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 429. Στηρίζεται, ὅπως εἴπαμε, σέ εἰκόνες τοῦ Βίκτωρος.

26. Ὁ.π., σ. 429.

27. Κεφαλληνιάδης, ὁ.π., σ. 18.

28. Ὁ.π., σ. 18.

σκευῆς Μπούργου Χώρας (1733)²⁹. Παρακάτω προσθέτουμε τέσσερις ακόμα άγνωστες εικόνες, πού φέρουν τήν ύπογραφή τοῦ Σκευοφύλακος.

α) Κοίμησις τῆς Θεοτόκου. Μεγάλη εἰκόνα (διαστ. 0,91×0,65 μ.), πού βρῖσκεται στόν ιδιόκτητο ναό τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων (ἀνήκει στήν οἰκογένεια Καστρησίου) στήν Πλάτσα Ἀπειράνθου. Λεπτοδουλεμένη πολυπρόσωπη σύνθεση πού συνδέεται μέ σημαντικά κρητικά πρότυπα τοῦ 16ου αἰ. ἤ, τό πιθανότερο, ὁ καλλιτέχνης ἀντιγράφει άγνωστο ἔργο τοῦ Βίκτωρος, ὁμοιο μέ αὐτό πού ὑπάρχει στή συλλογή τοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Βενετίας³⁰. Ψηλά διαγράφεται τόξο μέ φυτική διακόσμηση μέσα στήν ὁποία τοποθετοῦνται τρία προσωπεῖα³¹ (Εἰκ. 1-4). Χαμηλά διακρίνονται λείψανα ἐπιγραφῆς:

ΑΕΗC :: ΞΑΘΙΧΘ ΡΝ ΕΩΓΗC ΙC' 2 Πη 4ΨΙΘ

ΙC' Μ .ΟC ΘΙCΙ ΙC

Δέσφ[ις] τοῦ δούλου τοῦ Θ(εο)ῦ Γεωργίου ἐε[ρ]έ[ως Γραζ]τία³² (= Γρατζία) αψιθ' (=1719) [χείρ Σκευοφύλακ]ος τοῦ Ἰσπ[αν]οῦ.

Τό ἔργο αὐτό δείχνει ζωγράφο δόκιμο μέ ἀρκετή τεχνική κατάρτιση, τήν ὁποία φαίνεται εἶχε ἀποκτήσει ὁ Ἰσπανός ἤδη ἀπό τό 1719³³. Ἄς σημειωθεῖ πάντως ὅτι τά γνωστά ἔως τώρα ἔργα του χρονολογοῦνται μετά τό 1731.

Ἀδημοσίευτη.

β) Μεσοπεντηκοστή. Ἐνδιαφέρουσα εἰκόνα στή σειρά τοῦ δωδεκαόρτου τοῦ τέμπλου τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Σταυροῦ Σαγκρίου (διαστ. 0,38×0,27 μ.). Ὁ Χριστός, πού εἰκονίζεται μπροστά σέ κόγχη στόν αὐστηρό τύπο τοῦ ἔνθρονου Παντοκράτορος, περιβάλλεται ἀπό ἀποστόλους καί ὄμιλο συζητούντων Ἰουδαίων μέ δυτικίζοντες χαρακτηρισ (ἀπόηχος ἀπό κάποιο κρητικό πρότυπο) (Εἰκ. 5). Ἀνάμεσα στίς ρομβόσχημες πλάκες τοῦ δαπέδου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

29. Ὁ.π., σ. 18 (ἐκ παραδρομῆς ἀναφέρεται τό ὄνομα τῆς συζύγου τοῦ δωρητῆ ὡς ὁμοζύγου τοῦ Σκευοφύλακος).

30. Chatzidakis, Icônes, πίν. 70, ἀριθ. 130.

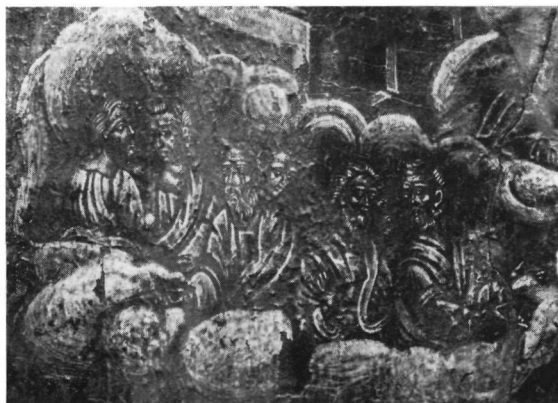
31. Γιά τό θέμα αὐτό βλ. D. Mouriki, The Mask Motif in the Wall Paintings of Mistra, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τ. Ι' (1980-81), σ. 307 κ.έ.

32. Τό ἐπώνυμο αὐτό εἶναι πολύ γνωστό στή Νάξο μέχρι σήμερα.

33. Τό ἔτος αὐτό φαίνεται πώς χειροτονήθηκε ἱερέας (βλ. τόν κώδικα τῆς Μητροπόλεως Παροναξίας, σ. 126-127).

Εἰκ. 1. Σκευοφύλαξ Ν. Ἰσπανός: Κοίμησις τῆς Θεοτόκου (1719). Ναός Ἁγίων Ἀποστόλων Ἀπειράνθου.

Είκ. 2-4. Σκευοφύλαξ Ν. Ίσπανός: Λεπτομέρειες εικόνας της Κοίμησης της Θεοτόκου (1719). Ναός Ἀγίων Ἀποστόλων Ἀπειράνθου (πρβλ. καί Είκ. 1).

ΔΕΗΣΗ
ΣΑΥΝ
ΘΥ

ΑΨΜ

ΧΥΡΕΚΕ
ΦΥΛΑΚ
ΣΙΠ
ΝΕ

ΝΙ
ΚΟΛΑ

Δέησης / τοῦ δούλου / τοῦ Θεοῦ / Νικολοῦ / ,αψμ' (=1740) χεῖρ
Σκεβο/φύλακ[ος] τοῦ Ἰσπ[α]νοῦ.

Ἀδημοσίευτη.

γ) Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος. Εἰκόνα (διαστ. 0,38×0,24 μ.) στήν ἴδια
μέ τήν προηγούμενη σειρά δωδεκαόρτου. Μονοκόμματο σανίδι μέ φθορές
ἀπό σαράκι, σχισμένο στή μέση. Σύνθεση παραδοσιακή, ἐργασία μέτρια. Ἡ

Είκ. 5. Σκευοφύλαξ Ν. Ίωπανός: Ἡ Μεσοπεντηκοστή (1740). Μονή Σταυροῦ Σαγκρίου.

1760 · ΠΑΝΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΕ ἈΝΤΩΝΙΩ ΓΙΑΚΟΥΜΕΤΩ

ΣΥΜΒΙΑΙΣ ΤΩΝ ΤΕΚΝΩΝ ΦΥΛΑΤΑΙ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΙΩΝΑΣ ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ἸΣΠΑΝΟΥ

ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ἸΣΠΑΝΟΥ

1760. Παναγία Θεοτόκε [Ἀ]ντωνίω Γιακουμέτῳ σὺν] συμβίαις καὶ τῶν τέκνων φύλαται εἰς τοὺς αἰῶνας / χεὶρ Νικολάου Ἰσπανοῦ.

Ἀδημοσίευτη³⁷.

β) Ἅγιος Ἀρτέμιος. Βρίσκεται στό καθολικό τῆς μονῆς Ἁγίου Ἐλευθερίου Σαγκρίου (διαστ. 0,71×0,53 μ.). Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ἐφιππος σέ ἡρεμη κίνηση πρὸς τὰ ἀριστερά, ἀπ' ὅπου προβάλλει τό χέρι τῆς θεϊκῆς εὐλογίας μέσα σέ Δόξα. Ἡ ἐπιγραφή εἶναι καί ἐδῶ ἐκτεταμένη.

ΑΨΞ

ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ἸΣΠΑΝΟΥ :-

ΩΡΤΕΜΙΕ ΘΕΟΦΡΟΝ ΑΝΤΩΝΙΩ ΠΑΧΜΕΩ ΧΡΙΣΤΟΦΙΗ

ΥΝΤΑΝΩΝ ΔΕ ΓΗΝ ΙΞΙ ΚΑΙ ΤΕΚΝΟΙΣ ΦΥΛΑΞΟΝ ΕΚ ΨΑΙΜΑΤΕ

ΚΑ ΟΡΓΗΣ ΕΠΙΚΙΜΕΝΗΣ

αψξ' (=1760) χεὶρ Νικολάου Ἰσπανοῦ / Ω Ἀρτέμιε θεόφρον Ἀντωνίω Γιακουμέτῳ Χριστοφίλῃ συνπάντων δὲ γηναιξί καὶ τὸν τέκνοις φύλαξον ἐκ τοῦ λιμοῦ τε καὶ ὀργῆς ἐπικιμένης.

Δρανδάκης, ὁ.π., σ. 429 (παραλείπεται ἡ τελευταία πρόταση).

γ) Ἅγιοι Ἀνάργυροι Κοσμάς καὶ Δαμιανός. Καί ἡ εἰκόνα αὐτή, πού ἔχει διαστάσεις 0,77×0,58 μ., βρίσκεται στό καθολικό τῆς μονῆς Ἁγίου Ἐλευθερίου Σαγκρίου. Οἱ ἅγιοι εἰκονίζονται ὁλόσωμοι, σέ μετωπική στάση.

ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΓΛΗΜΑΚΗ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΜΒΙ(ΑΣ ΑΥΤΟΥ) ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΑΥΤΟΥ

Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γλημάκη³⁸ καὶ τῆς συμβί(ας αὐτοῦ). αψοη' (=1778), χεὶρ Νικολάου (Ἰσπανοῦ).

37. Ὁ Κεφαλληνιάδης (Τό μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου, σ. 13) κάνει ἀπλή μνεία τῆς εἰκόνας παραλείποντας, ἐκτός ἄλλων, καί τό ὄνομα τοῦ ζωγράφου: 1760, Παναγία εἰκόνα τῶν...

38. Ὁ Γλημάκης (= Γρηγόριος) Προφήτης, δωρητής τῆς εἰκόνας τῆς Ὑπαπαντῆς στό δωδεκάορτο τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Σταυροῦ Σαγκρίου (1741), καθὼς καί τῆς θύρας τῆς πρόθεσης (1768) τοῦ ἴδιου ναοῦ, εἶναι γνωστός ἀπὸ διάφορα ἐγγράφα τῆς ἐποχῆς. Τό ὄνομά του διαβάζεται καί στό ὑπέρθυρο τοῦ παραπύργου καθολικοῦ: αψνη' (=1758) Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γλημάκι Προφήτι.

Κεφαλληνιάδης, 'Αγιογράφοι στή Νάξο, σ. 18.

δ) 'Αγιος Νικόλαος. Εικόνα σέ άνω δημόθυρο (διαστ. 1,39×0,70 μ.), πού βρίσκεται στόν ένοριακό ναό 'Αγίας Τριάδος Καλοξύλου. 'Ο άγιος εικονίζεται όλόσωμος, μετωπικός, κάτω από γραπτό κιονοστήρικτο άψίδωμα. Στάση τυπική, σχέδιο συμμετρικό, περιγράμματα σχηματοποιημένα. Ψηλά, στό βάθος, εικονίζονται στηθαίοι, σέ μικρή κλίμακα, ό Χριστός καί ή Θεοτόκος συγκλίνοντες πρός τόν άγιο.

ΑΕΗΣΙΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΓΙΑΚΟΥΜΗΝ(ΑΣ) ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΨΠΑ'

Δέσις τής δούλης του Θεου Γιακουμήν(ας) χείρ Νικολάου (Ίσπανού) αψπα' (=1781).

'Αδημοσίευτη.

ε) 'Αγιος 'Ελευθέριος. 'Η εικόνα (διαστ. 0,91×0,62 μ.) δρισκόταν στό τέμπλο του 'Αγίου 'Ελευθερίου ή Παναγίας «'Ελευθεριώτισσας» Καλοξύλου (σήμερα είναι τοποθετημένη στόν ένοριακό ναό 'Αγίας Τριάδος). 'Ο νεαρός άγιος εικονίζεται στηθαίος, στό γνωστό από τήν παράδοση τύπο. Φέρει άρχιερατική άμφίση, πού αποδίδεται μέ έντονη σχηματοποίηση. Τό πρόσωπο είναι πιό προσεγμένο. Τό όνομα του ζωγράφου έχει καταστραφεί τελείως.

ΑΕΗΣΙΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΘΕΩΝ ΔΨΟΥ ΧΕΙΡ

Δέσις τής δούλης του Θεου Σωφί(ας) αψοζ' (=1777) Χείρ [Νικολάου] (Ίσπανού).

'Αδημοσίευτη.

ζ) Θεοτόκος ένθρονη, Βρεφοκρατούσα. 'Η εικόνα καταγράφηκε στό σπηλαιώδες καθολικό (ναός τής Γεννήσεως) τής μονής Καλορείτσας (διαστ. 0,74×0,59 μ.). Φέρει έκτεταμένες φθορές στή ζωγραφική έπιφάνεια. Χαμηλά διακρίνονται λείψανα έπιγραφής:

Η: ΙΣΤ ΠΚΝΡΑΤΑΝΑ
 Κ " ΧΕΙΡ
 ΔΙΟΥ ΙΑ' Α
 ΧΡΗΝ!
 ΙΣΤ

*Μ[νή]σθ[η]τι Κυρία τ[οῦ] Ἄνα[κτος ἡμῶν Βενιαμίν]³⁹ / ἱερο[μο]νάχ[ου].
αψπ[ς] (=1786;). / Χ(εἰ)ρ Νι[κολάου] / Ἰσπ[ανου].*

Ἀδημοσίευτη.

ζ) Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα «ἡ Θεοσκέπαστη». Εἰκόνα δεσποτική στό τέμπλο τοῦ δίκλιτου ναοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου - Ἁγίου Δημητρίου στό Ὑρόκαστρο Ἀπειράνθου (διαστ. 0,80×0,54 μ.). Καλογραμμένο ἔργο, αὐστηρά παραδοσιακό, στό ὁποῖο ἐπαναλαμβάνεται τύπος τῆς Ὁδηγήτριας ἰδιαίτερα συνηθισμένος στή Νάξο, μέ τήν ἐπωνυμία μάλιστα «Θεοσκέπαστη»⁴⁰. Ἡ Θεοτόκος κλίνει τήν κεφαλή πρός τόν Κύριο, πού στρέφεται ἀντίστοιχα πρός τή μητέρα· τό βλέμμα κατευθύνεται στόν προσκυνητή (Εἰκ. 6). Ὁ ζωγράφος εἶχε πιθανότατα ὑπόψη του τήν εἰκόνα τῆς Θεοσκέπαστης τοῦ 1688, πού βρίσκεται στό τέμπλο τοῦ ὁμώνυμου ναοῦ τῆς Ἀπειράνθου. Ἡ ζωγραφική ἐπιφάνεια εἶναι σέ πολλά σημεῖα φθαρμένη, ἐνῶ ἡ ἐπιγραφή καλύπτεται ἐν μέρει ἀπό ἀσβέστη.

Εἰκ. 6. Νικόλαος Ἰσπανός: Θεοτόκος Ὁδηγήτρια Ἡ Θεοσκέπαστη (1786). Ναός Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσόστομου - Ἁγίου Δημητρίου Ἀπειράνθου.

39. Ἐνα ἔγγραφο τοῦ 1798 τοῦ Μητροπολίτη Παροναξίας Νεοφύτου ἀναφέρεται στήν κατάσταση τῆς μονῆς ὑπό τόν ἡγούμενο Βενιαμίν (Ν. Κεφαλληνιάδης, Δαμαριώνας, 1979, σ. 148-149).

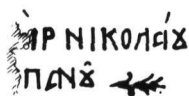
40. Γιά τό ἐπίθετο αὐτό βλ. πρόχειρα Α. Grabar, *Remarques sur l'iconographie byzantine de la Vierge*, CA XXVI (1977), σ. 170. Γιά τή διάδοση τῆς «Θεοσκέπαστης» στή Νάξο βλ. Γ. Δημητροκάλλης, Ὁ ναός τοῦ Ἁγ. Μάμαντος στήν Ποταμιά Νάξου, *Συμβολαί εἰς τήν μελέτην τῶν δυζαντινῶν μνημείων τῆς Νάξου*, Α' (1972), σ. 72 (ἀνατύπωση ἀπό τὰ Τεχν. Χρον., ἀριθ. 220, Νοέμβρ. 1962, σ. 39-60), καθώς καί Γ. Κορρές, Ἐπωνυμιαί τῆς Παναγίας ἐν Νάξῳ, *ΕΕΚΜ ΣΤ'* (1967), σ. 564.

αψπς' (=1786) Εὐλο[γία] καὶ δαπάν[η] Θεο[δ]ώρου ἱερέος Σα[κ]ελίου / Χεῖρ Νικολάου (Ἰσπανοῦ).

Ἀδημοσίευτη⁴¹.

η) Ἅγιος Γεώργιος. Ἡ εἰκόνα βρίσκεται στὸν ἐνοριακὸ ναὸ Ἁγίου Προκοπίου Βουρβουριάς καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (διαστ. 0,50×0,46 μ.). Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ἐφιππος. Ἐδῶ τὰ γραμμικὰ στοιχεῖα ἔχουν ὑποχωρήσει.

[Χεῖρ Νικολάου / [Ἰσ]πανοῦ.

Κεφαλληνιάδης, ὁ.π., σ. 18 (διαβάζεται: Χεῖρ Νικολάου... Μαῖου ΖΗ).

Κεφαλόουλος Μανουήλ

Νάξιος⁴² πιθανότατα ζωγράφος, τοῦ ὁποῖου τὴν ὑπογραφή διαβάζουμε σὲ δύο εἰκόνες τῆς περιοχῆς Σαγκρίου.

α) Σταύρωσις καὶ Ὑψωσις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Εἰκόνα δίζωνη στό τέμπλο τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Σταυροῦ (διαστ. 0,94×0,75 μ.). Στά κάθετα ἄκρα τοποθετοῦνται ὀκτώ μικρές σκηνές τῶν Παθῶν τοῦ Χριστοῦ. Παρατηροῦνται δυτικές ἐπιδράσεις καθὼς καὶ λαϊκὰ στοιχεῖα. Στὴ ζωγραφικὴ ἐπιφάνεια ἔχουν δημιουργηθεῖ ἔντονες ρυτινώσεις τοῦ βερνικιοῦ.

ΑΥΛΒ ΧΨ ΜΑΝΩΗΛ ΚΕΦΑΛΟΟΥΛΟΥ

1732

αψλδ' (=1732) Χεῖρ Μανουήλ Κ(ε)φαλόουλου, 1732.

Δρανδάκης, ὁ.π., σ. 629 (διαβάζεται: χεῖρ Μανουήλ Κ(Φαδοπούλου) αψλδ').

β) Ἅγιος Ἐλευθέριος. Εἰκόνα (διαστ. 0,77×0,53 μ.) στό τέμπλο τοῦ

41. Ἀπλή μνεία τῆς εἰκόνας βλ. Σφυροέρας, ὁ.π., σ. 6.

42. Τὸ ἐπώνυμο συναντᾶται σὲ (μεταγενέστερες) ναξιακές πηγές (Κεφαλληνιάδης, Ἀγιογράφοι, σ. 39-40. Ὁ ἴδιος, Τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου, σ. 17).

καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἁγίου Ἐλευθερίου. Ὁ ἅγιος, ντυμένος μέ ἀρχιερατική ἀμφίεση, κάθεται σέ θρόνο πού διακοσμείται μέ στοιχεῖα μπαρόκ. Στά σαρκώματα παρατηροῦνται ἀπαλές χρωματικές διαβαθμίσεις.

1738
X · · M A
N Θ Η λ
Κ Φ Α Λ Ο Θ Λ Θ

1738 / Χεῖρ Μα/νουήλ / Κ(ε)φαλόουλου.

Δρανδάκης, ὁ.π., σ. 429 (δέν ἀναφέρει τή χρονολογία ἐνῶ διαβάζει: Ἑμμανουήλ ἱερομόναχος). Κεφαλληνιάδης, ὁ.π., σ. 39.

Χατζή-Λαμπρινός Σμυρναῖος

Ὁ ἀξιόλογος αὐτός ζωγράφος ὑπογράφει τρία ἔργα του, πού βρίσκονται στὸν ἐνοριακό ναό Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Φιλωτίου.

α) Χριστός ἐνθρονος «Μέγας Ἀρχιερεὺς»⁴³. Δεσποτική εἰκόνα στό τέμπλο, διαστ. 1,09×0,72 μ. Στὴν ἀμφίεση παρατηροῦνται ρεαλιστικά στοιχεῖα ἐνῶ ὁ θρόνος ἔχει καθαρὰ χαρακτήρα μπαρόκ. Στίς γωνίες τοποθετοῦνται τὰ σύμβολα τῶν εὐαγγελιστῶν. Ἰδιαίτερα λεπτὴ ἐργασία, μέ ἀπαλές διαβαθμίσεις τόνων, σταθερὰ γραψίματα καὶ εὐρύτατη χρήση χρυσμάτων. Ἡ τέχνη τοῦ Χατζή-Λαμπρινοῦ ἐντάσσεται σέ ἓνα γενικότερο ρεῦμα τῆς ἐποχῆς, στό ὁποῖο οἱ παραδοσιακές σχηματοποιήσεις ὑποχωροῦν ἐνῶ οἱ μορφές κατὰ κάποιο τρόπο ὥραιοποιοῦνται.

Ⲡⲃ' ⲬⲈⲓⲣ Ⲭ: ⲧⲣⲓⲛ'

[α]ⲱⲓⲃ' (=1812) Χεῖρ Χ(ατζή) [Λαμ]πριν[οῦ Σμυρναῖου].

Ἀδημοσίευστη.

β) Χριστός «Ἡ ἀχειροποίητος μορφή τοῦ ἁγίου μανδηλίου». Εἰκόνα (διαστ. 0,61×0,46 μ.) πού κρέμεται στό τέμπλο, πάνω ἀπὸ τὴν Ὁραία Πύλη. Ἕνας ἄγγελος ψηλὰ κρατᾷ μέ τὰ δύο τεντωμένα χέρια του τὸ μανδήλιο, τὸ ὁποῖο κοσμοῦν μικρὰ ἀνθέμια. Τό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ ζωγραφίζεται μέ ἀπαλές διαβαθμίσεις τόνων χωρίς ψιμυθιές ἢ ἄλλα γραμμικά στοιχεῖα· τὰ σαρκώματα φαίνονται ἔτσι σάν νά ἔχουν γίνει μέ λαδομπογιά. Τό φωτοστέφανο διακοσμείται μέ τυπωτοὺς ἀστέρες. Ἡ ἐπιγραφή ἐδῶ εἶναι μικρογράμματα.

43. Ἡ εἰκόνα, πού καλύπτεται μέ ἀργυρὸ πουκάμισο, συντηρήθηκε ἀπὸ τὴ Μ. Γραμματικά.

δι' ἐξόδου τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ
 παναγιώτη κατερίνη: μνήσθητι κύριε:
 αωιθ'. μαρτίου, ιε'.
 χεὶρ χ': λαμπρινού σμυρναίου.

δι' ἐξόδου τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ / Παναγιώτη Κατερίνη⁴⁴: - μνήσθητι κύριε: -
 αωιθ'. μαρτίου ιε' / χεὶρ χ(ατζή): Λαμπρινού Σμυρναίου.

Ἀδημοσίευτη.

γ) Ξυλόγλυπτο δημόθυρο. Διαστ. 1,38×0,87 μ. Διαμορφώνονται ὁκτώ
 διάχωρα, μέσα στά ὁποῖα ζωγραφίζονται οἱ παραστάσεις τοῦ Εὐαγγελι-
 σμοῦ, μετωπικῶν ἱεραρχῶν καί τοῦ ἀρχidiaκόνου Στεφάνου.

ΧΕΙΡ Χ': ΛΑΜΠΡΙΝΟΥ ΣΜΥΡΝΑΙΟΥ
 ΔΕΗΣΙΣ Θ' ΔΥΔΥ Θ' ΘΕΩ ΜΑΡΤΙΟΥ
 ΑΩΚΙ ΓΕΝΑΡΙΟΥ Ι. ΚΑΛΑΒΡΟΣ

Χεὶρ Χ(ατζή) Λαμπρινού Σμυρναίου⁴⁵ / Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ
 Μανουήλ / Καλαβρός⁴⁶ αωκί' (=1821) Γεναρίου 1.

Ἀδημοσίευτη.

Στό Χατζή-Λαμπρινό πιθανόν ἀνήκει καί τό ἀνυπόγραφο πλαίσιο τῆς
 δεσποτικῆς εἰκόνας τῆς Κοιμήσεως («Ἀνωθεν οἱ Προφῆται», Ἰεσσαί) στόν
 ἴδιο ναό. Γνωστές εἶναι τρεῖς εἰκόνες τοῦ ζωγράφου πού βρίσκονται στό ναό
 τῆς Ἀναστάσεως Ἱεροσολύμων (1790 καί 1818)⁴⁷ καί τέσσερις δεσποτικές
 στή μονή Ἑλώνης Κυνουρίας⁴⁸. Προσθέτουμε ἐδῶ καί τίς ἐξῆς ἀδημοσίευ-

44. Τό ἐπώνυμο συναντᾶται καί σέ ἐπιστολή πού ἔστειλαν οἱ Φιλωτίτες τό 1714 στόν
 Οἰκουμενικό Πατριάρχη Κοσμᾶ (Π. Ζεργλέντης, *Νησιωτική Ἐπετηρίς* 1 (1918), σ. 137.

45. Στή Νάξο ὑπάρχουν καί ἄλλα ἔργα Σμυρνίων καλλιτεχνῶν, ὅπως τῶν ἀσημουργῶν
 Σταυρινού (1800) καί Σεβαστιανοῦ (1800).

46. Τό ὄνομα Καλαβρός συναντᾶται σέ ναξιακή ἐπιγραφή τοῦ 9ου αἰ. (H. Grégoire,
Inscriptions d'Asie Mineure I (1968), σ. 65), σέ ναξιακά ἔγγραφα τοῦ 15ου αἰ. (Π. Ζεργλέντης,
Φεουδαλική πολιτεία ἐν τῇ νήσῳ Νάξῳ, Ἑρμούπολις 1925, σ. 46) καί τοῦ 17ου-18ου αἰ.
 (Σφυροέρας, *Γάμοι καί διαζύγια στή Νάξο*, σ. 7 καί 27 καί Ἀ. Κατσουρός, *Ναξιακά*
δικαιοπρακτικά ἔγγραφα τοῦ 12' αἰ., ΕΕΚΜ Ζ' (1968), σ. 101). Στό Φιλῶτι σώζεται, σέ ἄριστη
 κατάσταση, τό ἀξιόλογο σπίτι τοῦ δωρητῆ μέ τήν ἐπιγραφή *μαστρομανόλης Καλαβρός 1800*.

47. Ἀ. Ὁρλάνδος, *Ὄνόματα ζωγράφων καί ἀφιερωτῶν ἐπὶ εἰκόνων τοῦ Πατριαρχείου*
Ἱεροσολύμων, ΕΕΒΣ ΚΣΤ' (1956), σ. 354-355.

48. Πιομπίνος, ὁ.π., σ. 406.

τες: α) τίς πέντε κυρίες εικόνες στο τέμπλο της Παναγίας Τήνου (1824), β) μία άχρονολόγητη (Στέψις Θεοτόκου) στο ναό Ἀγίου Ἐλευθερίου Χώρας Τήνου, γ) στο ναό Παναγίας Μοναστηρακίου Ἀθηνῶν (Παναγία ἡ Μυρτιδιώτισσα, 1816), δ) στο καθολικό τῆς μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Ἀιλιώτισσας Ἄνω Βαθέως Σάμου (Μέγας Ἀρχιερεὺς, Θεοτόκος, Πρόδρομος, ἅγιοι, 1819), καί ε) στο ναὺδριο τῆς οἰκίας Συριώτη στήν «Ἀπλωταριά» τῆς πόλεως Χίου (Ἅγιο Μανδῆλιο, 1821). Ζωγράφος ἦταν καί ὁ γιὸς τοῦ Χατζῆ-Λαμπρινοῦ Δημήτριος, πού ὑπογράφει τό 1832 μιά ἀδημοσίευτη εἰκόνα στόν Ταξιάρχη Βολισσοῦ Χίου⁴⁹.

Λειμδαῖος Πέτρος

Ἔργο του ὑπάρχει στο ναό τῆς Παναγίας «Ἀκαδημιώτισσας» Τραγαίας. Λαϊκότροπη εἰκόνα τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου μέ πολλές φθορές στή ζωγραφική ἐπιφάνεια καί τό ξύλο (διάστ. 0,88×0,47 μ.). Ἡ ἐπιγραφή εἶναι δυσανάγνωστη.

ΓΕΡΟΙ 1822
ΧΕΙΡ ΠΕΤΡΟΥ ΟΙΚ[Ο]ΝΟΜΟΥ ΛΕΙΜΔΑΙΟΥ
Ο' ΑΥΤΗΣ ΝΑΞΟΥ ΓΕΩΓΡΑΦΟΥ

[Γεροι [...]] 1822 / Χειρ Πέτρου Οἰκ[ο]νόμου Λειμδαίου / ὁ ἐκ τῆς νίσ[σ]ου Σερ[ρ]ίφου⁵⁰.

Ἀδημοσίευτη.

Πολυχρόνιος

Πρώιμο⁵¹ ἔργο του, μέ χρονολογία 1776, βρίσκεται στήν κατοχή τοῦ ιδιοκτῆτη τοῦ πύργου Ἀκαδήμων ἱατροῦ κ. Ἰ. Παπαδάκη, τοῦ ὁποίου πρόγονοι εἶχαν ἔλθει στή Νάξο ἀπό τήν Κρήτη κατά τή διάρκεια τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821. Διαστάσεις (χωρίς τό ξυλόγλυπτο πλαίσιο τό ὁποῖο φέρει) 0,31×0,24 μ. Πάνω «ἡ Ἀγία Τριάς εἰς Θεός τῶν ὅλων», δορυφοροῦ-

49. Μέ τό ὄνομα Λαμπρινός ὑπογράφεται καί ὁ ζωγράφος μιᾶς εἰκόνας στή Λίνδο τῆς Ρόδου (P. Lozacono, *Pittura parietali bizantine rodiate*, *Atti dello VIII congresso internazionale di Studi Bizantini*, II, Roma 1953, σ. 180), ἐνῶ σέ τρεῖς εἰκόνες τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Ἄνω Βαθέως Σάμου (χρονολ. 1748) διαβάζουμε τά ὀνόματα τῶν Χίων καλλιτεχνῶν Λαμπρινοῦ καί Γιωργάκη.

50. Στόν ἴδιο ζωγράφο ἀνήκει καί εἰκόνα τοῦ Παντοκράτορος (χρονολ. 1825) στο τέμπλο τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Χώρας Σερίφου (N. Δρανδάκης, *ΑΔ* 19 (1964): Χρονικά, σ. 430).

51. Τά ἔργα του τοποθετοῦνται στο διάστημα μεταξύ 1775 καί 1810. Τή δουλειά του συνεχίζει ὁ γιὸς του Μιχαῆλ (Πιομπίνος, ὁ.π., σ. 257). Ἐνα λαϊκότροπο ἔργο του, τοῦ 1848, βρίσκεται στήν Ἀγία Εἰρήνη Ἰου (Δρανδάκης, ὁ.π., σ. 422).

μενη από έξαπτέρυγα και πολυόμματα, στέφει τή γονυπετή επί νεφών Θεοτόκο πού περιστοιχίζεται από επίσης γονυπετείς αγγέλους. Ἡ δυτικῆς προέλευσης αὐτή παράσταση συνοδεύεται από μιὰ ἀρχαῖζουσα ἔμμετρη ἐπιγραφή⁵², στήν ὁποία ἀναφέρονται καί τὰ ὀνόματά δύο σιναιτῶν (: κληρικῶν.

Αἶγλη τριφαῆς κ(αἰ) φύτλη ἐνιαῖα / φαύτος (=ἀφαύτως;) φυνέντες ὡς πτόρθοι (=κλῶνοι) κ(αἰ) ευο ΠΝ / ἀλόχου κούρας λιταῖσι κ(αἰ) ἀνάσης: ξην / Μελετίω Γρουπάρη σῶ Ανθίμω / τῷ διακόνῳ Συφναίω / χεῖς ῥῶσιν.

Αἶγλη τριφαῆς κ(αἰ) φύτλη ἐνιαῖα
 ΦΑΥΤΟΣ ΦΥΝΕΝΤΕΣ ὡς ΠΤΟΡΘΟΙ ΚΛΩΝΟΙ
 ΚΟΥΡΑΣ ΛΙΤΑΙΣΙ ΚΑΝΑΤΕΙΣΙ
 ΜΕΛΕΤΙΩ ΓΡΟΥΠΑΡΗ ΣΩ ΑΝΘΙΜΩ

ΣΙΝΑΪΤΙΚΟΝ
 ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΝ

Χαμηλά τοποθετοῦνται ἐνθρόνοι ὁ ἅγιος Μελέτιος καί ἡ ἁγία Αἰκατερίνα πού φορεῖ μανδύα διακοσμημένο μέ λεπτοχρυσοκονδυλένιους βλαστούς, ἐνῶ ἐνδιάμεσα εἰκονίζεται «τό μοναστήριον τοῦ Σινᾶ ὄρους» καί ὁ Μωυσῆς ὡς πεζοπόρος (Εἰκ. 7). Ἐκτός ἀπό τό καθολικό καί τὰ κελιά διακρίνεται δεξιά ἡμικυκλικό τεῖχος πού προστάτεψε τήν πύλη τῆς μονῆς, ἐνῶ στή δόρεια πλευρά τοποθετεῖται ὀρθογώνιο παράθυρο, ἀπό τό ὁποῖο ἕνας μοναχός κρεμά καλᾶθι μέ τροφίμα γιά τούς δεδουίνους (ἕνας ἀπό αὐτούς φαίνεται νά ἀπειλεῖ τό μοναχό μέ εἶδος πυροβόλου ὄπλου). Πιθανότατα ὁ Πολυχρόνιος εἶχε ὑπόψη του ἀπεικονίσαις τῆς μονῆς σέ ξυλογραφίες τοῦ ἱερομονάχου Νικοδήμου Ρόκκου (τέλη 17ου αἰ.)⁵³, ὅπου καί διακρίνονται παρόμοιες λεπτομέρειες. Ἄς σημειωθεῖ πάντως ὅτι ὁ ζωγράφος, πού ἦταν μαθητής ἑνός ἀπό τούς Καστροφύλακες, δούλεψε στή μονή τοῦ Σινᾶ, καθώς ἐπίσης στά Ἱεροσόλυμα⁵⁴, τήν Κύπρο, τό Λίβανο καί τή Συρία⁵⁵.

Χαμηλά διαβάζεται ἡ ἐπιγραφή:

ΧΕΙΡ ΠΟΥ ΝΧΒΝΙΔ ΕΞΕΚ ΚΗΤΗΣ . α.ψ.ο.ς'

Χεῖρ Πολυχρονίου τοῦ ἐκ Κρήτης. α.ψ.ο.ς'. (=1776).

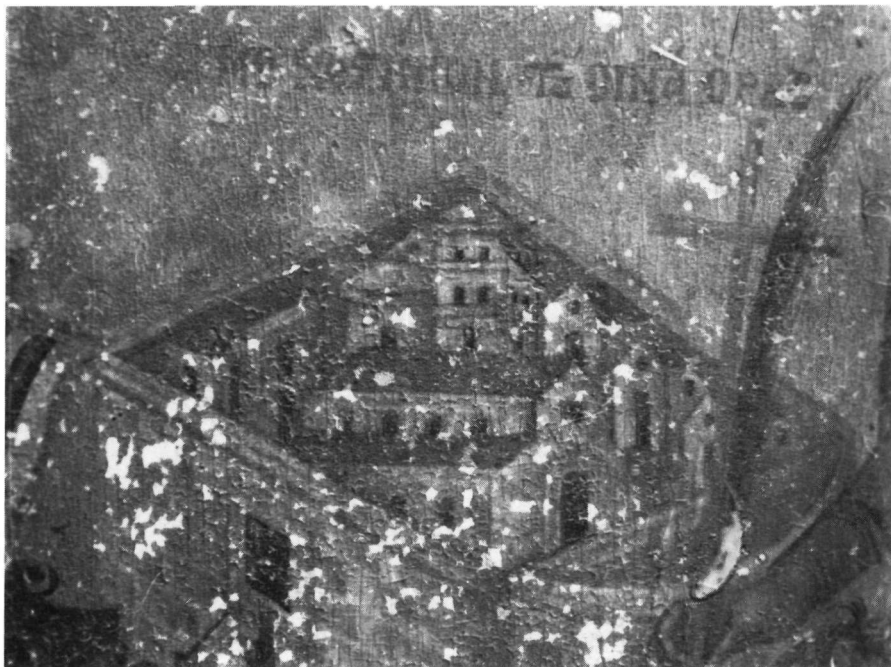
Ἀδημοσίευτη.

52. Πρόκειται γιά δωδεκασύλλαβους στίχους μέ προσπάθεια νά ἀποδοθοῦν προσωδιακά.

53. Σχετικά μέ τήν ἀπεικόνιση τῆς μονῆς Σινᾶ βλ. Μ. Χατζηδάκης, Μιά εἰκόνα ἀφιερωμένη στό Σινᾶ, Ἀφιέρωμα εἰς μνήμην Κ. Ἀμάντου, Ἀθῆναι 1940, σ. 351-364. G. Galavaris, A Bread Stamp from Sinai and its Relatives, JÖB 27 (1978), σ. 329-342. Ντ. Παπαστράτου, Ὁ Σιναιτῆς Χατζηκυριάκης ἐκ Χώρας Βουρλά (γράμματα - ξυλογραφίες, 1688-1709), Ἀθῆναι 1981 (κυρίως σ. 181, 185, 187).

54. Ὁρλάνδος (Ὀνόματα ζωγράφων), σ. 352 (χρονολ. 1810).

55. Βλ. Χατζηδάκης, ΙστΕΕ ΙΑ', σ. 259. Ἐνα ἀκόμα ἄγνωστο ἔργο του (ὁ ἅγιος Ἐλευθέριος μέ πολλές μικρές σκηνές) δρῖσκεται στό τέμπλο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἐλευθερίου Χώρας Τήνου: χεῖρ ἰσότηται Κρητὸς Πολυχρονίου, ψμθ' (=1799).

Είκ. 7. Πολυχρόνιος Κρής: Μοναστήριον τοῦ Σινᾶ Ὁρους (λεπτομέρεια εἰκόνας τοῦ 1776).

Πρωτονοτάριος Δρυμαλίας

Νάξιος ζωγράφος, τοῦ ὁποῖου τό ὄνομα παραμένει ἄγνωστο. Τά ὑπογραφόμενα ἔργα καλύπτουν χρονική περίοδο 63 ἐτῶν (1741-1804). Δέν εἶναι ἐξακριβωμένο ἂν πρόκειται γιά ἓνα ἢ δύο πρόσωπα ἢ εἰδικότερα ἂν ὑπάρχει σχέση μέ τόν Ἰωάννη ἱερέα Ναυπλιώτη «Πρωτονοτάριο Δρυμαλίας» πού ὑπογράφεται σέ ιδιόχειρο ἔγγραφο τοῦ 1788⁵⁶. Ἡ κακή κατάσταση τῶν περισσότερων ἔργων τῆς τελευταίας περιόδου (1796-1804) δέν ἐπιτρέπει πρὸς τό παρόν ἀσφαλεῖς συγκρίσεις. Πρόκειται πάντως γιά τέχνη μέ συντηρητικό καί ἐκλαϊκευμένο πολλές φορές χαρακτήρα. Καλύτερης ποιότητας εἶναι τά παλιότερα ἔργα. Μέχρι τώρα ἔχουν ἐπισημανθεῖ τρεῖς εἰκόνες μέ τήν ὑπογραφή του (στόν Ἅγιο Γεώργιο στή Ἡρία Λιβαδιών⁵⁷, στόν

56. Κεφαλληνιάδης, Τό μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου, σ. 95 καί 97. Δέ γνωρίζω ἐν τῇ αὐτῇ περιπτώσει ἂν ὑπάρχει σχέση μέ τόν ἱερέα Ἰωάννη Ἀναπλιώτη πού ὑπογράφει τό 1733 μιά εἰκόνα στόν Ἅγιο Ἀθανάσιο Ἐξαμπέλων Σίφνου (Ν. Δρανδάκης, ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 421).

57. Κεφαλληνιάδης, ὁ.π., σ. 66.

Ταξιάρχη Σαγκρίου⁵⁸ καί στήν Παναγία Ἀρχατοῦ⁵⁹). Παρακάτω προστίθενται ἑπτὰ ἀκόμα ἄγνωστα ἔργα τοῦ Πρωτονοταρίου ἀπό τήν κεντρική Νάξο⁶⁰.

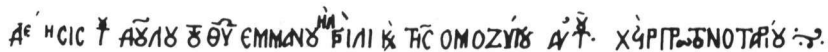
α) Ὑπαπαντή τοῦ Χριστοῦ. Βρίσκεται στή σειρά τοῦ δωδεκαόρτου τοῦ τέμπλου τῆς μονῆς Σταυροῦ Σαγκρίου. Σύνθεση αὐστηρά παραδοσιακή. Οἱ μορφές, σέ τυπική στάση, εἰκονίζονται μπροστά σέ κουδούκλιο καί σέ συμβατικά ἀρχιτεκτονήματα. Ἐκτέλεση προσεγμένη (Εἰκ. 8).

Ἀψμα' (=1741) / Χεῖρ Πρωτονοταρίου Δρημαλεί(ας) / Δ(έησι)ς τ(οῦ) δ(οῦ)λ(ον) τ(οῦ) Θ(εο)ῦ Γλιμάκι Προφίτι⁶¹.

Ἀδημοσίευτη.

β) Ἐγερση τοῦ Λαζάρου. Βρίσκεται στήν ἴδια σειρά δωδεκαόρτου μέ τήν προηγούμενη. Ὁ ζωγράφος ἀποδίδει καί ἐδῶ μέ σταθερότητα ἕνα αὐστηρά παραδοσιακό πρότυπο. Δεξιά καί ἀριστερά, στούς ἄξονες δύο ἀπότομων βράχων, ζυγίζονται οἱ μορφές τοῦ Χριστοῦ, τῶν μαθητῶν καί τοῦ Λαζάρου· στό μεταξύ κενό προβάλλουν οἱ Ἰουδαῖοι μπροστά στήν πύλη τῆς Ἱερουσαλὴμ. Ἡ εἰκόνα (διαστ. 0,38×0,26 μ.) εἶναι ἀχρονολόγητη· θά πρέπει νά θεωρηθεῖ σύγχρονη μέ τήν Ὑπαπαντή (1741), μέ τήν ὁποία ἔχει τούς ἴδιους χαρακτήρες καί χρωματικούς τόνους.

Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θ(εο)ῦ Ἐμμανουήλ Γρίλι⁶² κ(αί) τῆς ὁμοζύγου αὐτοῦ. Χεῖρ Πρωτονοταρίου (Δρυμαλίας).

Ἀδημοσίευτη.

γ) Ἀρχάγγελος Μιχαήλ. Εἰκονίζεται δλόσωμος ὡς ξιφηφόρος ψυχογάλλ-της στήν πόρτα τῆς πρόθεσης τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Δαμαριώνα (διαστ.

⁵⁸. Ὁ.π., σ. 66.

⁵⁹. Γ. Δημητροκάλλης, Ὁ ναός τῆς Παναγίας Ἀρχατοῦ Νάξου, Α΄ Συμπόσιο Βυζαντινῆς καί Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης, Περιλήψεις ἀνακρινώσεων, Ἀθήνα 1981, σ. 16.

⁶⁰. Δέν περιλαμβάνονται ὡς ἐκ τούτου ἐδῶ οἱ ἀδημοσίευτες ἐνυπόγραφες εἰκόνες τῆς Θεοσκεπάστης στόν ἐνοριακό ναό Κωμιακῆς καί τῆς ἁγίας Ἄννας στό ναό τῆς Παναγίας τοῦ Χριστοῦ Χώρας Νάξου.

⁶¹. Γιά τό δωρητή βλ. ὑποσημ. 38.

⁶². Τό ἐπώνυμο συναντᾶται στήν κεντρική Νάξο μέχρι σήμερα.

Εἰκ. 8. Πρωτονοτάριος Δουμαλίας: Ἡ Ὑπαπάντῃ (1741). Μονή Σταυροῦ Σαγκρίου.

1,85×0,55 μ.). Στη θέση τοῦ ποδοπατημένου νεκροῦ τοποθετεῖται ἕνας σκοτεινόχρωμος ἄγριος διάβολος. Ἡ κίνηση τοῦ Μιχαήλ συναντᾶται καί σέ ἄλλους ναοὺς τῆς περιοχῆς. Ἡ ζωγραφικὴ ἐπιφάνεια ἔχει πολλές φθορές καί ἐπικαλύψεις.

1746.
 '85
 7/4
 1746.
 Χ' 48
 88ω7c
 107αβ
 88υμ
 31α5

1796 / [...] / [...] / [...] / Χεῖρ / Πρωτο/νοταρ[ίου] / Δρυμ[α]λίας.

Ἀδημοσίευτη.

δ) Ἀπόστολοι Πέτρος καί Παῦλος. Εἰκονίζονται ὁλόσωμοι καί συγκλίνοντες, πάνω στά δύο φύλλα τοῦ θημόθυρου τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Δαμαριώνα (διαστ. 1,06×0,68 μ.). Πρόκειται γιά ἀδέξια καί ἐντελῶς ἐκλαϊκευμένη ἐπανάληψη παραδοσιακοῦ προτύπου. Ἡ ζωγραφικὴ ἐπιφάνεια ἔχει πολλές φθορές. Ἄν καί δέ διακρίνεται χρονολογία, τό ἔργο θά πρέπει νά θεωρηθεῖ μᾶλλον σύγχρονο μέ τόν ἀρχάγγελο Μιχαήλ τῆς πόρτας τῆς πρόθεσης, πού εἶδαμε προηγουμένως.

1746.
 Χ' 48
 88ω7c
 107αβ
 88υμ
 31α5

Χ[εῖρ] Πρωτονο/[τ]α[ρ]ίου. Δέ[η]σ[ις] τοῦ δούλου τοῦ Θε(ο)ῦ / Στ[ε]φ[ά]νου Γρύλη.

Ἀδημοσίευτη.

ε) Θεοτόκος Ὁδηγήτρια. Ἡ εἰκόνα ἀνήκει στή δαμαριωνίτικη οἰκογένεια Κοκκίνη (διαστ. 0,55×0,42 μ.). Κάτω ἀπό ἐντονα μαυρισμένη ἐπιφάνεια διακρίνεται ἡ Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα, στόν πιό αὐστηρό τύπο τῆς Ὁδηγήτριας, στραμμένη ὅπως καί ὁ Χριστός πρός τόν προσκυνητή. Στίς ἐπάνω γωνίες δύο σεβίζοντες ἄγγελοι. Σύνθεση παραδοσιακή μέ ἀκριβή περιγράμματα.

1798 ΛΕΗCΙ X

Χ' 48 ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΧ ΑΡΥΜΑΛΙΩΣ

1798 Δέσι[ς τ]οῦ [δούλου τοῦ Θεοῦ...] / Χεί[ρ] Π<η>ρωτονοταρίου
Δρυμαλίας[ς].

Ἀδημοσίευτη.

στ) Χριστός «ἡ Ἀμπελος». Εἰκόνα (διαστ. 0,62×0,48 μ.) στό θυζαντινό ναό Ἀγίων Ἀποστόλων Μετοχίου Τραγαίας. Χαμηλά, στό κέντρο, εἰκονίζεται μετωπικός ὁ Χριστός στόν τύπο τοῦ Παντοκράτορος, καθισμένος στή ρίζα τῆς ἀμπέλου· εὐλογεῖ μέ τά δυό χέρια ἐνῶ στά γόνατά του στηρίζεται ἀνοικτό εὐαγγέλιο. Ἀνάμεσα στούς δλαστούς, σέ μικρότερη κλίμακα, στηθάρια τῶν ἀποστόλων. Στήν κορυφή προβάλλει μέσα ἀπό νέφωση ὁ Θεός Πατέρας. Εἰκόνα μέτριας ποιότητας, μέ ἔντονα περιγράμματα καί ἐκλαϊκωμένους χαρακτήρες, πού συνδέονται μέ τό δημόθυρο τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Δαμαριώνα. Φθορές μεγάλες τραυματίζουν τή ζωγραφική ἐπιφάνεια.

· 801 · ΑΓΓ ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ

[1]801 Χείρ Πρωτονοτ[αρίου] (Δρυμαλίας).

Ἀδημοσίευτη.

ζ) Εὐαγγελισμός τῆς Θεοτόκου. Εἰκονίζεται σέ θωράκιο τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ Ταξιάρχῃ Σαγκρίου (ἀνήκε, ὅπως εἴπαμε, σέ κατεδαφισμένη μονή). Διαστάσεις 1,05×0,63 μ. Σύνθεση λιτή, βασικά παραδοσιακή, μέ σταθερή ἀλλά σκληρή σχεδίαση. Ἡ Θεοτόκος εἰκονίζεται ὄρθια, ὁ Γαβριήλ μέ συγκρατημένη κίνηση. Τό βάθος εἶναι γυμνό ἀπό ἀρχιτεκτονήματα. Τό ἴδιο ἀνθίβολο χρησιμοποιεῖται καί σέ ἀνυπόγραφο δημόθυρο τῆς Ἀπειράνθου πού, πιθανότατα, ἀνήκει στόν ἴδιο ζωγράφο.

αωδ' · ΧΡ ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ ΔΡΥΜΑΛΙΑΣ
ΔΙΕΞΟΔΩ ΜΙΧΑΗΛ ΕΚΧΡΗΘΑΚΗ

αωδ' (=1804) Χείρ Π<η>ρωτονοταρίου Δρυμαλίας / Διεξόδω[ν] Μιχαήλ Σκουλουδάκη.

Κεφαλληνιάδης, ὁ.π., σ. 66 (ἡ χρονολογία διαβάζεται: «ανωτ.ο (1804)»).

η) Εὐαγγελισμός τῆς Θεοτόκου. Τμήμα εἰκόνας (λείπει τό δεξιό μέρος), πού βρίσκεται στήν ἀποθήκη τοῦ ἐνοριακοῦ ναοῦ Ἀπειράνθου (σωζ. διαστ. 0,67×0,34 μ.). Τό χρῶμα, ὅπως καί σέ πολλές εἰκόνες τῆς περιοχῆς, ἔχει τοποθετηθεῖ κατευθεῖαν στό ξύλο. Σύνθεση αὐστηρά παραδοσιακή, μέ μεγάλες φθορές στή ζωγραφική ἐπιφάνεια ἰδιαίτερα στήν περιοχή τῆς ὄρθιας Θεοτόκου, τῆς ὁποίας μόλις διαγράφεται τό πρόσθιο μέρος.

· 1181 · ΑΓΓ ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΥ

Είκ. 9. Γεώργιος Ρωμανός: Θεοτόκος Ὁδηγήτρια (1668). Ναός Ζωοδόχου Πηγῆς Χειμάρρου.

[Δέσεις Ἀποστολίου ἱερ[έ]ω[ς] Ἀναγνώστη
[Χ]ε[ρ] Προτονοτ[αρίου Δρυμαλίας]⁶³.

Ἀδημοσίευτη.

Ρωμανός Γεώργιος

Λείψανα τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ἄγνωστου αὐτοῦ κρητικοῦ –κατά πάσα πιθανότητα– ζωγράφου διακρίνονται σέ εἰκόνα (διαστ. 0,68×0,42 μ.) πού βρίσκεται σήμερα στόν ἐνοριακό ναό Ζωοδόχου Πηγῆς Χειμάρρου (προέρχεται ἀπό παρεκκλήσιο). Εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα «ἡ Ἑλεούσα», στό συνηθισμένο γιά τή Νάξο τύπο τῆς Ὁδηγήτριας (βλ. παραπάνω, ὑποσημ. 40). Εἰκόνα παραδοσιακή, μέ ἀκριβές σχέδιο καί ἐπιμελημένη ἐκτέλεση (Εἰκ. 9). Στή ζωγραφική ἐπιφάνεια ὑπάρχουν πολλές φθορές καί ἐπικαλύψεις. Στά φωτεινά ἐπίπεδα των σαρκωμάτων διακρίνεται ἕνας χαρακτηριστικά ψυχρός τόνος. Ἡ ὑπογραφή χαμηλά, σέ λευκό βάθος, εἶναι μέ μεγάλα σχετικά γράμματα.

ΑΕΗΘΙΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ
ΧΕΡ ΤΟΥ ἡ ΡΩΜΑΝΟΥ

Δέσεις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Σεραφίμ ἱερομ[ο]νάχου Βαρδατόπουλου / Χεῖρ Γε[ωργίου] Ρωμαν[οῦ] ἀχ[ρ]ῆ (=1668).

Δωρητής εἶναι ὁ κτήτορας τῆς μονῆς Ἀγίου Ἐλευθερίου Σαγκρίου, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται καί σέ ἄλλη εἰκόνα τῆς περιοχῆς μέ χρονολογία 1690⁶⁴.

Τήν ὑπογραφή Ρωμανοῦ τοῦ Κρητός (6' μισό τοῦ 17ου αἰ.) ἔφερε ὁ περίφημος πίνακας τῆς ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου πού καταστράφηκε στή Ζάκυνθο στούς σεισμούς τοῦ 1953⁶⁵. Στή συλλογή Λοβέρδου καί στό Βυζαντινό Μουσείο Ἀθηνῶν ὑπάρχουν τρεῖς εἰκόνες μέ τήν ὑπογραφή Ρωμανοῦ (Τρεῖς Ἱεράρχες, 16ου⁶⁶ αἰ., Χριστός ἡ Ἀμπελος, 17ου αἰ.⁶⁷, τρεῖς ὁλόσωμοι ἅγιοι, 17ου αἰ.⁶⁸) καί μία (Θεοτόκος ἐνθρονος, Βρεφοκρατούσα)

63. Ἡ ἐπιγραφή συμπληρώνεται ἀπό στοιχεῖα πρόχειρης ἐνοριακῆς καταγραφῆς τοῦ ἔτους 1955.

64. Δρανδάκης, ὁ.π., σ. 429.

65. Δ. Σισιλιάνος, Ἑλληνες ἀγιογράφοι μετά τήν Ἀλωσιν, 1935, σ. 187-189. Φωτογραφία βλ. Α. Procoriou, La peinture religieuse dans les îles Ioniennes pendant le XVIIIe siècle, MCMXXXIX, πίν. 4. Ἡ ὑπογραφή θεωρήθηκε πλαστή (Μ. Χατζηδάκης, Μεταβυζαντινές τοιχογραφίες στη Ζάκυνθο, Ζυγός 6 (1956) σ. 16-18).

66. Σισιλιάνος, ὁ.π., σ. 189-190.

67. Ἀ. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός, Μουσείον Λοβέρδου, Ἀθήναι 1946, σ. 63, ἀριθ. 443.

68. Ἀριθ. B.M. 2759, T. 1679.

τοῦ Στυλιανοῦ ἱερέως Ρωμανοῦ (1607)⁶⁹. Δέ νομίζω ὅμως ὅτι ὁ ζωγράφος τῆς Νάξου ἔχει σχέση με αὐτά τά ἔργα⁷⁰.

Ἀδημοσίευτη.

Ἀθήνα Φεβρουάριος 1985

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΥΛ. ΜΑΣΤΟΡΟΠΟΥΛΟΣ

RÉSUMÉ

SIGNATURES DE PEINTRES SUR DES ICONES DE NAXOS CENTRALE

La signature du peintre est conservée sur 35 parmi les icônes de la période post-byzantine, enregistrées à Naxos centrale. Les plus anciennes et plus importantes (2e moitié du 17e siècle) ont été créées par des artistes Crétois (Victor, Parthenios Vlastos, Georges Romanos) dont quelques-uns ont dû passer à Naxos en réfugiés de la guerre Turco-Vénitienne. Au cours du 18e siècle, comme la création artistique est inexistante en Crète ce sont les peintres autochtones qui y dominent (Nicolaos Ispanos surnommé "Skevofylax", Nicolaos Ispanos, "Protonotarios Drymalias") et qui ont comme modèle les icônes crétoises dont le principal caractéristique est l'austerité. L'art qu'on y trouve a un caractère provincial et conservateur. Un peu plus tard on voit de nouveau apparaître des peintres crétois (G. Valvis, Emmanuel Papadakis et d'autres encore).

G. MASTOROPOULOS

69. Σισιλιάνος, ὁ.π., σ. 190. Παπαγιαννόπουλος-Παλαιός, ὁ.π., σ. 53, ἀριθ. 340.

70. Τό ἐπώνυμο Ρωμανός σὺναντᾶται μέχρι σήμερα στή Νάξο. Σέ ἔγγραφο τοῦ 1657 ἀναφέρεται «ἡ Κυριακή τοῦ Ρωμανοῦ» (Ἀ. Κατσουρός, ὁ.π. (ὑποσημ. 46), σ. 252). Σέ ἔγγραφο τοῦ 1804 ἀναφέρεται ὁ ἐφημέριος Λευκῶν Πάρου Κωνσταντῖνος Ρωμανός (Ν. Ἀλιπράντης, Ἐθνικά ὀνόματα στήν Πάρο. Ἀνάτυπο ἀπό τά Ὀνόματα, Ἐπετ. Ἑλλην. Ὀνοματολ. Ἐταιρεία 8 (1983), σ. 57).